

Донченко Олесь Васильович

Життя та творчість

ДРУГ ДІТЕЙ

1

На високу стрімку кручу над Сулою зійшов чоловік середнього зросту, з закасаними рукавами. Здається, він щойно від роботи... Примружені карі очі вдивляються в голубу весняну далечінь, ніби хочуть обійняти всю землю. Весняний теплий легіт ніжно пестить засмагле обличчя, тріпоче складками світло-зеленої сорочки, а потім летить далі, дзвінко й радісно гуде у крилатому гіллі яворів.

Вузькою стежечкою поміж деревами вибирається на гору хлопчина.

Перестрибнув через окіп, що в'ється понад краєм кручі, непомітно підійшов, привітався:

— Доброго здоров'я, Олесю Васильовичу!

— А-а, Юрко! Добрий день!.. Уроки повчив?

— Авжеж, прийшов вам допомагати.

— Спасибі тобі. Молодець ти в мене, Юрасю... Однак постоїмо трохи тут, на шпилі... Так гарно і легко думається на цій високості.

— А про що ж ви думаєте, Олесю Васильовичу?

— Про нашу землю. Яка вона широка, прекрасна, багата... І скільки ворогів приходило сюди, щоб загарбати її, поневолити наш народ... Приходили, та не залишалися, тікали світ за очі!.. Зоставалися тільки сліди після них, наче шрами у воїна на обличчі. Багато поруйнували і спалили фашисти на нашій землі. Та мине час — знову вкриється вона садами, задзвенить піснями, радісними та веселими...

— Я теж захищатиму нашу землю, як виросту... — загорілися Юркові очі. — Моряком буду або прикордонником.

— Ах ти, герою мій любий!.. Будеш! Обов'язково будеш солдатом Вітчизни! Тільки рости дужий та вчися добре!

— Буду, Олесю Васильовичу, обов'язково буду!

— Ну от і добре. Тоді ходімо працювати... Будемо прикрашати нашу землю на радість людям. Посадимо сад. Якби я не був письменником, став би садівником або лісничим.

Побралися друзі за руки і пішли. Стежка привела їх до невеликого цегляного будиночка, що виріс у перші післявоєнні роки на місці згарищ і руїн. Узяли заступи і схилилися над купою прикопаних ніжнокорих щеп.

— Колись навчав мене батько, — розповідав далі Олесь Васильович, опускаючи щепу в ямку, — шанувати і любити природу. Хто б ти не був, говорив він, а мусиш обов'язково хоч одне дерево за своє життя посадити і виростити.

— А ви б написали про це, Олесю Васильовичу...

Письменник підвів голову і пильно глянув на хлопця. Потім перевів погляд на

всіяний цеглою і камінням пустир, що оточував його будиночок. На кручі — ще не закидані окопи. Вони вже заростають травою, бур'янами. Мине час — людські руки розчистять згарища, руїни, а на пустирі підніметься сад...

Про що думав тоді письменник? Може, про майбутні книги, які вийдуть з-під його невтомного пера.

2

Народився Олесь Донченко 19 серпня 1902 року в родині сільського вчителя.

Хоча батьківщиною Донченко вважав місто Лубни, народився він не тут, а в селі Великі Сорочинці на Миргородщині, в тому селі, де майже сто років перед тим з'явився на світ його славнозвісний земляк Микола Васильович Гоголь.

Раннє дитинство майбутнього письменника зв'язане з містечком Великою Багачкою, де вчителював його батько.

Крім Олесь, в сім'ї було ще двоє дітей — брат Микола і сестричка Наталя. Завдяки батькові Василю Яковичу діти рано навчилися грамоти. Цікаву книжку читали по черзі всі. Часом сперечалися — хто перший читатиме? А потім гуртом обговорювали, переказували зміст, декламували вивчені напам'ять вірші. Незмінним слухачем домашніх диспутів була мати Олександра Іванівна, яка дуже любила літературу.

Батько виховував дітей чесними, працьовитими людьми, прищеплював їм любов до природи.

У Великій Багачці насадив він біля школи сад. Найзавзятішим помічником його був Олесь. Мабуть, саме з того часу і запала хлопцеві в серце ніжна любов до саду, до живої рослини.

За батьком, людиною передових поглядів, весь час стежило недремне око жандармів і попів. Якось його навіть мало з роботи не прогнали.

Було це так. Під Новий рік Василь Якович влаштував у школі ялинку. Діти веселилися, співали пісень, декламували вірші, грали у різні ігри... Раптом з гурту вискочив маленький вихрястий хлопчик-першокласник і дзвінким голосом заспівав:

Коляд-коляд-колядниця!

Добра з медом паляниця!

А без меду не така -

Дайте, дядьку, п'ятака!..

Це була звичайна весела народна колядка. Всі діти знали її і хором повторили. Василь Якович від щирого серця сміявся разом з дітьми і дав малому колядникові п'ятака. Не сміявся тільки піп, він презирливо скривився і хмуро глипнув жовтим оком на вчителя.

"А десь за два дні після цього приїздив з Миргорода урядник, батька допитували... Виявляється, що на ялинці було проспівано колядку... українською мовою.

Як давно це було! Але чомусь назавжди запам'яталась і ця ялинка, і вусатий урядник. І радісно стає на серці, що наша дітвора не знає лихих урядників, що ніщо. в світі не може затьмарити її щасливого дитинства", — згадував далеко пізніше Олесь Донченко.

Батько і раніш недолюблював попа. Тепер він зовсім перестав ходити в церкву. Малий Олесь теж зростав атеїстом.

1911 року родина Донченків переїхала в Лубни. Батько влаштувався учителем праці. Олеся віддали до чоловічої гімназії. Тут він уперше написав кілька віршів. Було тоді йому років дев'ять. Трохи пізніше він почав виступати з читанням своїх віршів на шкільних літературних вечорах. Вірші подобалися і товаришам-гімназістам і вчителям...

Звичайно, це були ще несміливі, непевні вправи пера. Але з того часу молодий поет уперто працює над словом. Вслухається в народну мову, вивчає напам'ять вірші Пушкіна, Шевченка, Некрасова, захоплюється Чеховим, Коцюбинським.

3

Наче весняний грім, прокотилася по країні звістка про Жовтневу революцію. Сколихнула вона і маленькі провінціальні Лубни. Робітники й селяни взяли за зброю. У місті було встановлено Радянську владу.

1919 року Олесь Донченко закінчив гімназію і кілька місяців вчився на курсах позашкільної освіти. Після закінчення працював учителем-позашкільником, а згодом — інспектором політосвіти Лубенського району. Він їздив по селах, організовував бібліотеки, клуби, вів боротьбу проти церкви, куркульства, ставив з молоддю вистави, читав лекції, а іноді — власні вірші...

1923 року Олесь Донченко подає заяву про вступ до комсомолу. Розмову з бажаним вступити до комсомолу окружком доручив Павлові Усенку, в майбутньому — відомому українському поетові.

Павло Усенко згадує:

"Прийом до комсомолу молоді з інших класових прошарків був утруднений, та й зрозуміло — саме завирував неп [1], треба було не розслаблювати бойового, класового духу комсомолії, гартувати її до нових боїв. Тому заява про вступ до комсомолу від юнака з сім'ї старої інтелігенції мусила бути всебічно вивченою — її подав син вчителя Олександр Донченко.

І ось я... зустрівся з чорнооким юнаком, моїм ровесником. Здається, розмову мені було доручено ще й тому, що окружкомівці вже знали про літературні нахили нас обох, то, мовляв, письменникові легше зрозуміти письменника.

Я запам'ятав Олександра Донченка дещо сором'язливим, немов усміхненим, неговірким, проте, безумовно, допитливим юнаком з гострим чіпким поглядом. Багато минуло часу відтоді, але таким лишився він у моїй пам'яті й дотепер. І в пізніші, зрілі, творчі роки ця допитливість до всього не згасала в ньому, як не згасали й гострий зір та людяна скромність.

Скоро Олеся було прийнято до комсомолу. Свої комсомольські доручення він виконував блискуче".

Напружена повсякденна праця з людьми — селянами, робітниками, учнівською молоддю, комсомольські збори, вечори, суботники стали для молодого письменника доброю життєвою школою. Один за одним з-під його пера з'являються вірші та поеми,

присвячені революції, боротьбі за утвердження молодого Радянського владі. Свої твори він друкує в газеті "Червона Лубенщина", а згодом у республіканських видавництвах.

Два роки Донченко працював відповідальним секретарем редакції районної газети, а восени 1924 року, відгукнувшись на заклик комсомолу зміцнювати ряди прикордонників, добровільно йде до лав Червоної Армії і служить на західному кордоні спочатку рядовим бійцем, а згодом — старшим полковим учителем. Звідси він посилав до Харкова — тодішньої столиці України — багато віршів, які друкувалися в газетах та журналах.

1926 року вийшла перша збірка віршів О. Донченка "Червона писанка". У жовтні того ж року ЦК ЛКСМУ відкликав поета з війська для літературної роботи. Його призначають секретарем юнацького сектора Державного видавництва України.

Власне, тільки з того часу Олесь Донченко і починає писати для дітей. Поштовхом до цього був брак сучасних творів для дошкільнят і школярів.

Іван Багмут, який очолював сектор дитячої літератури і був безпосереднім начальником О. Донченка, згадував: "Багато разів ми зверталися до поетів з проханням написати хороший вірш для книжки-малюнка, цікаву казочку, віршоване оповідання... І от Олесь Васильович Донченко написав свої чудові казки-вірші "Півень у звіринці", "Туки-бан, барабан", "Страхопуд" та інші. Пам'ятаю, як ми всі раділи у видавництві, коли одержали першу віршовану казку Олесь".

Спробувавши сили в цьому жанрі і побачивши, що його вірші користуються у малих читачів успіхом, Донченко дедалі частіше почав приносити до видавництва рукописи казок, оповідань та невеличких сюжетних віршів. Природно, що перші його дитячі твори були віршовані, — адже до цього ми знаємо Донченка тільки як поета. За п'ять років (1927-1931) у письменника вийшло понад два десятки віршованих казок, оповідань і збірок віршів. Крім названих, у різні роки побачили світ віршовані оповідання "На пасіці", "Про кота-воркота", "Гала-гал", "Про школярика-малюрика", "Хоробрий Гриць" та багато інших.

Пробує свої сили Олесь Донченко і в прозі, і в драматургії. 1927 року вийшла його п'єса "Комсомольська глушина" і оповідання "Сурми", повісті "Золотий павучок" та "Дим над Яругами". В них письменник змальовував сільську комсомолію, викривав і висміював бюрократів, таврував ворогів Радянської влади.

4

Наставали 30-ті роки.

Вся наша країна перетворилась на велетенський будівельний майданчик. Зростала важка індустрія, з неймовірними труднощами, недоїдаючи і недосипаючи, народ зводив такі велетенські промисловості, як Дніпрельстан, Харківський тракторний завод, Магнітогорський металургійний комбінат та багато-багато іншого. Різко збільшився видобуток вугілля, залізної руди, нафти.

На селі відбувалася колективізація.

По всій країні відкривалися нові школи, технікуми, інститути. Навчалися неписьменні та малописьменні люди середнього віку, ба навіть старі. Весь народ сів за

книжку.

Олесь Донченко — в самій гущавині подій. Він пише про сучасність, про будівництво соціалізму. Письменник уважно вивчав життя. Влітку 1931 року Донченко кілька місяців жив на Уралі у місті Магнітогорську, що зростало разом з велетенським металургійним комбінатом. Тут він зустрічався з робітниками, техніками, збирав матеріал для роману "Зоряна фортеця", що вийшов у 1933 році.

Щоб написати про нафтовиків Каспію, Донченко поїхав у Баку, жив там деякий час, вивчаючи життя азербайджанського народу. І як наслідок — 1934 року з'явився його роман "Море відступає", в якому так само, як і в "Зоряній фортеці", автор змалював трудові будні робітничого класу, героїзм радянських людей на будовах довоєнних п'ятирічок. Письменник розумів, що і в мирній натхненній праці не менше героїки, ніж у давно відшумілих битвах громадянської війни...

В цей час пише О. Донченко і чимало повістей: "Ударний загін", "Дві весни", "Ондатра", "Оаза в степу", "Розвідувачі нетрів", а також п'єси для дітей: "Крейсер "Буревісник", "Притулок св. Терези", "Країна Фед". Він зовсім перестав писати вірші і остаточно перейшов до прози.

Наслідком поїздки на Урал була, крім "Зоряної фортеці", цікава повість "Аул Іргіз". В ній письменник змалював жорстоку класову боротьбу в казахському аулі в період колективізації.

У цьому творі вперше в творчості Донченка яскраво виявилася ідея дружби радянських народів і братерської взаємодопомоги трудящих різних національностей нашої країни.

5

Творча зрілість прийшла до Олеся Донченка в другій половині тридцятих років. Як і раніше, коло тем у нього широке, його письменницька фантазія сягає морських глибин і тайгових нетрів Сахаліну, заглиблюється в складні обставини життя безпритульних дітей і ширяє над золотопшеничними полями України. Більше й більше цікавиться він життям школи і школярів. Зростає художня майстерність молодого прозаїка. Сюжети його творів напружені, динамічні, а тому читають їх діти й дорослі з непослабним інтересом.

Автор уміло створює образи дітей, — вони у нього повнокровні, зримі. Збагачується мова творів. Поряд із творами Миколи Трублаїні і Олександра Копиленка повісті й оповідання О. Донченка належать до кращих надбань дитячої прози того періоду.

Повість "Школа над морем" побачила світ 1937 року і з того часу перевидавалася багато разів. Цікавий сюжет з елементами пригодництва, глибоке проникнення в психологію героїв, добірна мова, — все це забезпечило їй довге життя.

Задум написати пригодницьку повість для дітей виник у О. Донченка в Одесі. Щоб "вжитися" в матеріал, щоб відчувати солоний подих моря і вивчити життя приморського селища поблизу кордону, де відбувається дія твору, письменник кілька тижнів жив серед рибалок риболовецької артілі ім. Шмідта, відвідував одеські школи. Нарешті, коли матеріал для повісті був зібраний — продумані усі деталі, — можна було їхати

додому і приступати до роботи.

Жив він тоді в Харкові, в письменницькому будинку "Слово", дружив з відомим українським письменником Дмитром Бедзиком, який мешкав там же. Вони були сусідами і часто заходили один до одного, обговорювали свої майбутні книжки.

"Спільне обговорення творчих планів стало нашою звичкою, — згадував пізніше Д. Бедзик. — Взимку, коли за вікном мела хурделиця або дихав морозний сіверко, ми замикалися в Олесевому теплому кабінеті, вмощувалися на дивані, забували про все, крім твору, обговорювали його окремі деталі, накреслювали нові варіанти, завзято сперечалися і, як діти, раділи кожній творчій знахідці. Олесь тоді схоплювався з дивана, починав ходити по кімнаті, — примружені очі сміялися, виблискуючи радістю, а на устах захоплююче:

— А ти знаєш, Дмитре, це здорово може вийти, їй-бо, здорово!"

Так було і цього разу. Дмитрові Бедзику одразу сподобався сюжет, образи дітей теж не викликали заперечень, і він щиро радів за свого сяючого щастям друга.

У творі розповідалося про життя, навчання і пригоди учнів Слобідської школи, що стояла на березі моря поблизу державного кордону, про їхніх батьків та вчителів, про сповнені тривог і небезпеки бойові будні наших прикордонників. У свою розповідь автор уміло вплітав пригодницьку лінію, обриваючи її від розділу до розділу на гострих місцях і тримаючи читача в постійному напруженні. Така особливість композиції допомагала письменникові пожвавити твір, зробити сюжет динамічним, цікавим: Повість захоплює з перших сторінок.

У школі, в маленькій кімнатці під дахом, живе таємничий старий Кажан. Мало хто знає його справжнє прізвище. Відомо тільки, що це колишній вихователь дітей пана Капніста. Після того, як пан Капніст під час революції втік за кордон, а в його будинку відкрили школу, Кажан прийшов до директора і попросив дозволу залишитись жити при школі, обіцяючи за це виконувати обов'язки садівника.

Учень шостого класу Олег Башмачний знайшов адресованого Кажанові листа з закордонними марками на конверті і прочитав його. Не прочитати він не міг, занадто вже загадковою постаттю здавався дітям старий.

До того ж Олег був мрійником, романтиком. На кожному кроці йому ввижалися таємниці, хлопець жив у полоні вигаданих ним самим пригод і подвигів. Його заповітна мрія — стати полярним капітаном і відкрити нові острови...

Підкреслені слова у листі "Бережіть дачу, сад і все інше" він розтлумачив по-своєму: йдеться, вирішив він, безперечно, про скарб пана Капніста, захований десь у будинку чи в саду. Олегова думка запрацювала блискавично: ось він розшукує скарб, передає державі, а за цей подвиг його посилають учитися в "капітанський технікум"... Рожеві мрії полонять хлопця. Як легко їх можна здійснити! Лише б розшукати скарб!..

В образі Олега Башмачного письменник викривав пустопорожнє мрійництво, показний героїзм, уявну романтику. Олег довго не розумів, що його основне завдання — добре вчитися, бути чесним, дисциплінованим піонером.

Йому протиставлені в повісті піонери Галина Кукоба, Сашко Чайка та інші. Вони

теж мріють про майбутні подвиги, про героїзм. Але ці мрії підкріплені у них глибокими знаннями, зворушливою дружбою, свідомою дисципліною. Безплідній грі "в таємниці" і уявне героїство Башмачного автор протиставляє активну діяльність піонерів у шкільних гуртках, роботу в майстернях, участь у цікавій військовій грі.

Сашко Чайка, переможений Олегом під час сутички, ставить перед собою завдання стати міцним, витривалим хлопцем, — тому він наполегливо займається фізкультурою. Він не шукає якихось показних подвигів, але, зіткнувшись в морі з шпигуном, без роздумів вступає з ним у боротьбу, захищає безпеку Радянської Батьківщини. Він теж має велику мрію — хоче стати поетом. Проте хлопець не просто мріє, а настирливо працює, пише вірші, багато читає, добре вчиться.

Саме у творчому навчанні, в активній участі в шкільних гуртках, у міцній дружбі вбачає автор основу для справжніх героїчних вчинків піонерів. Не романтика "горищ", а романтика праці, творчих шукань — ось що повинно захоплювати в першу чергу підлітків. Така одна з головних ідей "Школи над морем".

Повість "Карафут", видана в 1940 році, — суто пригодницький твір О. Донченка.

Темі захисту Вітчизни Олесь Донченко завжди приділяв багато уваги. Він писав і про прикордонників, і про героїв громадянської війни, і про моряків-підводників...

Та ось прийшла на нашу землю друга світова війна. Через поганий стан здоров'я Олесь Донченко не міг піти на фронт, як це зробили його молодші товариші по перу. У вересні 1941 року він разом із дружиною та сином евакуювався в Казахстан. Там працював у газетах "За большевистские темпы" і "Угольная магистраль", виступав із читанням своїх творів перед воїнами, робітниками, колгоспниками. Виручені гроші йшли у фонд оборони країни, на побудову танкової колони.

Крім багатьох оповідань та статей, Олесь Васильович у цей час написав повість "Серце беркута", де розвиває далі тему дружби українських і казахських піонерів, та роман "Карборундовий камінь".

У лютому 1944 року Олесь Донченко повернувся на Україну. Радість і смуток охопили його серце. Радість від повернення, від того, що Радянська Армія добиває лютого ворога, а смуток — від руїн і згарищ, якими зустрів письменника Харків, від гострого, щемкого болю за братом, що загинув на війні, за тисячами і тисячами дорогих співвітчизників, що полягли на полях боїв.

Найбільше хвилювала письменника доля скривджених війною дітей. Він відвідував дитячі будинки, школи, допомагав сиротам. Дитячі серця відкриваються перед ласкавою доброю людиною з сумними карими очима. З дітьми у письменника легко зав'язувалася міцна й щира дружба. У Лубнах, куди він приїздив щоліта з Харкова, у нього був такий маленький друг Юрко Коваль... Тож не випадково головними героями його повістей і оповідань післявоєнного періоду стають діти.

Останні десять років життя Олесь Донченко були сповнені напруженої праці. Дружина письменника Марія Макарівна розповідає, що Олесь Васильович дуже багато працював, часто день доточуючи ніччю. Навіть тоді, коли не сидів за письмовим

столом, а порався в саду біля яблуньок і груш, горіхів і абрикосів, він не переставав обдумувати сюжети своїх повістей і оповідань, у думках створювати характери героїв майбутніх книжок. Надмірна праця, перевтома підірвали його і без того немічне здоров'я.

За післявоєнні роки було написано багато хороших творів. Ось перелік тільки найвідоміших: "Лісничиха", "Повість про новий дім", "Заповітне слово", "Подорож до млина", "Голубий гвинтик", "Золоте яєчко", "Хлопчик з дитбудинку", "Юрко Васюта", "Сад", "Золота медаль".

Проїжджаючи якимось лісом (було це восени 1944 року), Олесь Васильович побачив, як маленька дівчинка затоптувала багаття посеред галявини над струмком.

— Отакі школярі! — поскаржилась вона незнайомому їй дядькові, що допоміг пригасити вогонь. — Погуляли — та й пішли! А могло ж статися лихо — згорів би увесь ліс...

Дівчинка виявилась дбайливою господаркою великого лісу. Олесь Васильович дізнався, що вона сирота. Батько, лісник, загинув на фронті, а матір закатували фашисти. Тепер дівчинка живе з хворим дідусем у лісовій сторожці і сама виконує обов'язки лісника...

Ця зустріч глибоко схвилювала письменника, і він раптом побачив перед собою не просто розумну дівчинку. Ні! В ній, як у фокусі, поєдналась і глибока трагедія осиротілої дитини, і високе громадянське почуття обов'язку, і щира любов до природи, і одвічна народна мудрість... Маленька лісничиха!

Олесь Васильович погладив дівчинку по кучерявих косах і, зворушений, ледве стримуючи сльози, пішов до машини, де його вже чекали супутники.

Працював він над повістю з великим піднесенням. Назвав її — "Лісничиха", тим першим словом, що спало йому на думку, коли побачив у лісі дівчинку. Це була повість не тільки про мужність нашого народу у війні, настільки про участь дітей у ній, про тяжку працю, що впала на їхні маленькі плечі в той час. Це була чудова поема про рідну природу, про любий серцю письменника віковичний лубенський ліс...

Тринадцятирічна Улянка Голуб зросла серед цієї чарівної краси, тому вона серцем сприймає пахощі, барви і звуки рідного лісу. Це розумна, вразлива дівчинка. Вона хоче збагнути усі таємниці природи, мріє стати "інженером лісового хазяйства". На місці вирубаних фашистськими окупантами вікових дубів дівчинка вирішує насадити молоді деревця і кожного дня, перед уроками, йде на ділянку і копає ямки.

Іще вирує війна. Десь на фронті і Улянчин батько. Вона весь час думає про нього, намагається навіть уявити, як він під холодним дощем чи в снігову заметіль лежить у глибокому окопі... Дівчинка не знає, що він уже помер у госпіталі від ран. Її дорослі друзі — лісничий Макар Макарович, учителька, дідусь Маврикій — довго приховують від неї правду. Макар Макарович бере її до себе додому, дбає про неї, як про рідну доньку.

Автор не змальовує переживань Улянки. Але ми їх відчуваємо в тривожному шумі верховіть, в ударах грому і клекоті грози, що промчала над лісом.

Улянка осиротіла, та в неї є добрі друзі, є мати-Вітчизна. Вони не залишать дівчинку в біді. Радянський народ потурбується про дітей-сиріт, чиї батьки загинули в боях із ворогом. І читач вірить, що Улянчина мрія — стати інженером лісового господарства — здійсниться. Читач переконаний, що Улянка продовжить справу своїх батьків — плекатиме і вирощуватиме ліси, стане гідною спадкоємницею трудових і ратних подвигів старшого покоління.

7

У творах Олеся Донченка діти вчаться і обов'язково займаються суспільно корисною працею. Праця — основа життя, — робить висновок молода людина, читаючи його твори. І це вірно. Адже праця і виховує, і навчає. Без творчої праці навіть здібна людина не досягне нічого путнього, а талант її захиріє, загине.

Посильним і цікавим заняттям для школярів письменник вважав передусім працю в шкільному або колгоспному саду. Досвідчений садівник, закоханий у цю справу, він всюди, де тільки міг, рятував за насадження садів та лісів на берегах річок, по горбах, по яругах.

У багатьох своїх творах автор наполегливо проводить цю думку. Присвячене цій темі і оповідання "Сад", що вражає колоритними образами і чистою, запашною, як повітря після грози, мовою.

Софія, молодий колгоспний садівник, задумала на сухих, лисих дніпровських кручах, "невдобах", як каже голова колгоспу Колодяжний, закласти великий сад. Колодяжний боїться ризикувати, відраджує Софію від даремної, на його думку, трати людських сил і засобів.

Та Софія не відступає, наполягає на своєму, і розпочинається наступ на природу. Найпершими помічниками Софії стають школярі. Вони копають ями, привозять перегній, садять щепи. Запалені ентузіазмом Софії та дітей, в роботу включаються колгоспники.

Софія — мрійниця, романтик. Але вона не тільки мріє. Дівчина багато і наполегливо вчиться, працює і вірить у силу колективу. Секретар райкому Пелех підтримує її: "Треба вміти, мріяти. Це до біса хороша штука — мрія, коли знаєш, що треба воювати за неї і обов'язково перетворити в життя".

Переконуючи Колодяжного в реальності своєї мрії, дівчина знаходить вагомі і красиві слова. "Я вже все бачу наперед на десять років. Ви послухайте: над Дніпром величезний сад із мічурінських сортів. Ми примусимо ці горби зростити сотні яблунь і груш. І взагалі... треба літати. Хочеться зробити якусь велику-велику справу..."

Треба літати!

Краса Софійчиної душі в тому, що дівчина живе для людей, свій ентузіазм, юнацький запал, набуті в школі та на курсах знання вона віддає народові. Перевантажена роботою в колгоспі, знаходить Софія час, щоб навіть організувати курси садоводів у школі.

То дарма, що письменник не малює її портрета. Милуючись душевною красою дівчини, читач сам домислить його... Саме з таких, як Софія, виростають Герої Праці,

знатні люди нашої країни.

Оповідання написане живою соковитою мовою. Письменник одним словом уміє дати героєві характеристику. Андрійко на питання Софії — як виростеш, ким будеш? — не замислюючись, відповідає: — Літатиму...

Очевидно, для нього це вже остаточно вирішене питання. В цій відповіді — весь Андрійко: розумний, наполегливий, далекоглядний романтик. Ми віримо, що так воно й буде. А побачивши, з яким захопленням працює хлопчина, віримо, що його заповітна мрія здійсниться.

Ще влучнішу характеристику буквально кількома словами дає письменник голові колгоспу Колодяжному. Це по-своєму добра і чесна людина. Але він працює по-старому, без вогню, без ініціативи, а відтак — без ризику... Людина середнього чи, може, й старшого віку, Колодяжний звик до всіх звертатися фамільярно: дороженький мій, дороженька моя. Особливо часто вживає він це словечко, коли треба людині в чомусь відмовити. Цим слівцем він ніби присолоджує відмову.

Так він говорить на початку оповідання і з Софією. "Дороженька моя, — аж скрикнув Колодяжний, — хто ж розумний сіятиме на вітер!.. Хоч які дощі, а на горбах усю вологу до останньої краплини випивають суховії. Чуєш, дороженька? Горби!"

Там, де треба показати любов Софії до саду, автор знаходить влучні епітети, вживає зменшувальні, пестливі форми іменників тощо. "Софія видряпалась на горби. Крізь густу сітку дощу вона побачила стрункі ряди саджанців. Важкі краплини туго барабанили по зеленому, обмитому листі, і молоді буйні деревця весело пнулися вгору кучерявими верхівками, ловили дощ розпростертими ніжними гілочками".

Сюжет оповідання позбавлений зовнішньої ефектності, тут немає карколомних пригод, однак читається твір з захопленням. Автор зумів зацікавити читача внутрішнім розвитком подій — долею саду і долею молодого садовода... Від сторінки до сторінки напруження зростає і досягає кульмінації в сцені приїзду Софії з Києва додому. Щаслива розв'язка сповнює серця читачів гордістю за Софію, за радянських людей, які дружно будують нове життя.

8

Олесь Донченко не був учителем, але добре знав життя школи, дитячу психологію, важку працю педагогів. Він часто бував на уроках, приглядався до учнів, цікавився, як вони навчаються, працюють у гуртках, проводять свій вільний час, як дружать, про що мріють.

І як наслідок — з-під його пера з'явилася ціла низка оповідань, повістей та романів про школу. В них яскраво змальовано і життя дитячого колективу, і характери учнів, учителів, батьків.

В оповіданні "Початок дружби" ми зустрічаємося з п'ятикласником Мишком Зарудним. Цей симпатичний опецькуватий хлопець добре вчиться: щойно розпочався навчальний рік, а він уже одержав дві п'ятірки, його похвалила вчителька... Та є в Мишка одна вада — дуже вже він хвалькуватий. Йому нестерпно хочеться похизуватися перед товаришами своїми "героїчними", здебільшого тут же вигаданими

"пригодами" й "подвигами".

В такі хвилини Мишко забував, що свої "подвиги" він вигадував і що тільки в мріях був відважним героєм.

Однак не всі вірили його словам. Новачок Павлик Зимогор, височенький мовчазний хлопчик, котрий недавно прибув з іншого міста, скептично ставиться до його самовихвалянь і пустопорожніх базікань. І це обурює Мишка, в його серці визрівають недобрі почуття до товариша...

Хтозна, чим би все скінчилося, коли б раптом обом хлопцям не відкрилися нові риси їхніх характерів. Павлик дізнався, що Мишко, щоб допомогти хворій матері, цілий день копав таємно від неї картоплю... Отже, є в його душі щось гарне, високе, чесне, за віщо його варто поважати.

А Мишко, в свою чергу, почув від учительки розповідь про те, як Павлик запобіг аварії поїзда. Це змусило його задуматися над власною поведінкою, по-новому оцінити її й іншими очима глянути на товариша. "Так ось який Павлик! — билася у нього гаряча, схвильована думка. — Врятував поїзд!" Йому стало приємно, що вони сидять за одною партою. В його серці забриніли щирі почуття приязні й дружби до цього небалакучого, але розумного й по-справжньому відважного хлопця.

Письменник показує тільки початок зближення двох юних сердець, але немає сумніву, що ця дружба з часом розквітне і допоможе Мишкові позбутися вади, яка не прикрашає людину ні в дитячому, ні в дорослому віці.

Глибоким ліризмом і ясним смутком сповнене оповідання Олеся Донченка "Вчителька". В ньому відсутні дитячі образи, не змальовуються тихі уроки й галасливі перерви, цікаві ігри й захопливі мандрівки. В ньому йде мова про стару самотню вчительку Клавдію Василівну, у якої на війні загинув єдиний син...

Закінчилися іспити, востаннє пролунав веселий дзвоник, на канікули розлетілися бистрокрилим птахами школярі. Опустіла школа... Залишилася в ній тільки Клавдія Василівна, котра мешкає тут у невеличкій кімнатці. Сумно їй, тужно. Від гострого болю за втраченим сином заніміло серце. Нічого немає втішного, ніщо її не радує. Серед дітей їй легше тамувати свій біль, своє горе. А тепер, коли вони випурхнули зі школи, у неї zostалися одні спогади, що впливають і впливають з глибини минулого...

Давно-давно прибула вона сюди юною вчителькою. Тут уперше сів за парту її єдиний син Стьопа. Потім, коли починали цвісти білі акації, приїздив він до неї з інституту, на березі ставка вудив рибу...

Тепер їй уже нема кого ждати...

Та враз у коридорі пролунали чийсь кроки. Хто б. це міг бути? Прочинилися двері — і на порозі став молодий сіроокий офіцер з орденами на грудях. Прямо з фронту завітав сюди, щоб побачити свою школу, щоб провідати свою стареньку вчительку...

І розпогодилося нахмарене обличчя Клавдії Василівни. Ні, не самотній на світі той, хто віддав свої сили, свої знання молодому поколінню, хто жаром свого серця запалив юні серця на добро, на подвиги! Багато у вчительки синів і дочок, бо в них вклала вона частку своєї душі, для них вона — як рідна мати!

Шкільну тематику в творчості О. Донченка гідно увінчує роман "Золота медаль", над яким письменник працював останні чотири роки свого життя. Це один з найкращих творів в українській літературі про життя школи в післявоєнний час.

"Золота медаль" — роман багатоплановий і багатогранний. В ньому Олесь Донченко поставив кілька проблем. Найголовніші — виховання учнів у колективі та вибір професії після закінчення школи.

Куди далі йти? Ким бути? Де і до чого прикласти свої молоді сили і знання? Ось питання, що постають перед юнаками й дівчатами в 16-17 років. І письменник прагне допомогти їм порадою. Життя наше широке, різноманітне, складне. Багато в ньому стежок-доріжок, і по кожній з них хтось піде. Завдання школи, наголошує письменник, психологічно підготувати випускників до того, щоб вони могли свідомо обрати собі професію відповідно до своїх сил, знань і уподобань. Школа повинна навчити, що у нас всяка праця почесна — праця робітника і лікаря, доярки і вченого-фізика.

Місце випускника десятирічки не тільки в інституті, а й на заводі, в колгоспі. Один з героїв роману учень Віктор Перегуда мав ясну мету — він варитиме сталь, буде робітником-металургом. Це почесна, складна, важка і в той же час романтична професія.

"Золоту медаль" Олесь Васильович закінчував, уже будучи тяжко хворим. У грудні 1953 року йому зробили операцію, однак це не допомогло.

Ранньою весною наступного року разом з дружиною приїхав він до рідних Лубен. Сподівався, що живлюще повітря полтавських степів, знайомі з дитинства місця над Сулою, сад, викоханий власними руками, вдихнуть у нього нові сили. Та хвороба швидко прогресувала, і 12 квітня 1954 року письменника не стало.

Тридцять років Олесь Донченко плідно працював на ниві дитячої літератури. Багато оповідань, повістей і романів написав він за цей час, в більшості з них головними героями виступали діти. Він був їхнім добрим і мудрим другом, учителем і радником.

Кращі твори Олеся Донченка витримали випробування часом, увійшли до скарбниці нашого красного письменства. І з їхніх сторінок письменник і тепер, мов живий, веде щиру, душевну розмову зі своїми юними друзями.

Володимир Малик